

Попри всі обмеження «Тимчасові правила» стали першим нормативним актом, що закріпив за найманими працівниками право на створення професійних спілок, а отже, відстоювати свої соціально-економічні інтереси. Також слід зазначити, що «Тимчасові правила» були внесені як додаток до Зводу законів Російської Імперії.

Отже, основними причинами виникнення перших професійних спілок на території України та першого закону, який легалізував їх діяльність, є стрімкий розвиток промисловості та постійно зростаюча кількість постійних працівників, концентрація виробництва та спеціалізація робітників за певними видами робіт, відсутність належної законодавчої бази, а саме – соціальних норм, неналежне виконання власниками підприємств вимог нормативних актів соціального спрямування та неналежний державний контроль за їх виконанням, виникнення нового класу – робітників.

Події кінця XIX – початку XX ст. підштовхнули уряд Російської імперії до прийняття закону про професійні спілки, який ґрунтувався на принципах самостійності, незалежності, демократичності утворення і діяльності професійних спілок. Зазначені принципи лягли в основу і Закону України «Про профспілки, їх права та гарантії діяльності». Отже, сьогодні досвід діяльності перших професійних спілок як легальних, так і нелегальних, в умовах передреволюційних подій XIX – початку XX ст. є, безперечно, актуальним і може бути використаний для поліпшення організації та діяльності професійних спілок у незалежній Україні.

1. Історія робітничого класу Української РСР: У 2 т. – К., 1967. – Т. 1. – С. 104.
2. Робітничий рух на Україні в період імперіалізму. – К., 1961. – С. 89.
3. Історія робітничого класу Української РСР: У 2 т. – Т. 1. – С. 183.
4. Нариси історії професійних спілок України. – К., 2002. – С. 8–41.
5. Очерки истории профсоюзов Харьковщины. – Х., 1999. – 13–15.
6. Центральний державний історичний архів України. – Ф. 1880. – Спр. 113. – Арк. 24, 25.
7. Нариси історії професійних спілок України. – С. 8–41.
8. Центральний державний історичний архів України. – Ф. 1880. – Спр. 116. – Арк. 17–26.
9. Российское законодательство X–XX веков: В 9 т. – Т. 8. – М., 1994. – 352 с.
10. Історія Української РСР: У 8 т. 10 кн. – Т. 3 – С. 486.
11. Нариси історії професійних спілок України. – С. 8–41.
12. Центральний державний історичний архів України. – Ф. 1891. – Спр. 44, ч.7. – Арк. 10.

Т. Ф. КОВАЛЬ

СПІВВІДНОШЕННЯ СИСТЕМИ ПОКАРАНЬ РУСЬКОЇ ПРАВДИ ТА ПРАВОВИХ ПАМ'ЯТОК НОВГОРОДСЬКОЇ ЗЕМЛІ: ІСТОРИКО-ПРАВОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ

Определяется соотношение характера системы наказаний по Русской Правде и правовым памятникам Новгородской республики. Доказано, что система наказаний Русской Правды в своей основе нашла отражение в правовых памятниках Новгородской

© *КОВАЛЬ Тетяна Федорівна* – здобувач Київського національного університету імені Тараса Шевченка

земли. Установлено, что общими чертами системы наказаний было наличие штрафов, усиленная охрана прав женщины, отсутствие физических наказаний.

This article depicts the correlations between the characters of the Russian Pravda punishment system and the system of Novgorodska republic law memorials. It was proved that the Russian Pravda punishment system had been reflected in the law memorials of Novgorod region. It was established that the common features of the punishment system were fines and enhancing of woman right protection and tortures were not applied.

Розбудова правової системи в Україні сприяє посиленню уваги вчених до правової спадщини українського народу. Особливо актуальними стають дослідження тих проблем, що не втратили своєї гостроти й сьогодні та пов'язані, з одного боку, з вивченням наступності правових надбань українського народу, а з іншого – з реалізацією цієї наступності у кримінально-правовій сфері. У зв'язку з цим досить цікавим є питання щодо ймовірних шляхів розвитку системи покарань Руської Правди, ідей карного права, закладених в її нормах, у правових джерелах наступного історичного періоду. Зокрема, йдеться про дослідження можливої спорідненості системи покарань Руської Правди та правових пам'яток, що були чинними на території Новгородської республіки – «Господина Великого Новгорода». Тим більше, що в історико-правовій науці питання ступеня розвитку зв'язків між Руською Правдою та новгородським правом і досі остаточно не вирішене. Так, деякі дослідники (М.Ф. Владимирський-Буданов, М.М. Ісаєв, С.В. Юшков та інші) вважали, що новгородське право мало тісні зв'язки із Руською Правдою, натомість, на думку О.В. Мартишина, право Новгорода мало більше спільних рис з московським правом. Ще один достатньо цікавий погляд обґрунтував відомий дослідник М.О. Максименко. Він зазначав, що «Р. Правда послужила начальной основой для истории литовско-русского права. У новгородско-псковского права и московского законодательства были свои точки отправления, нам неизвестные»¹. Як бачимо, існують різні, навіть протилежні погляди на сутність, місце та зв'язки новгородського права, що істотно актуалізує тему даної статті.

В історико-правовій науці системі покарань як за Руською Правдою, так і за правовими джерелами Новгородської землі присвячені праці І. Ф.-Г. Еверса, І.Д. Беляєва, О.О. Малиновського, М.Ф. Владимирського-Буданова, М.О. Максимейка, М.П. Загоскіна, С.І. Вікторського, С.В. Юшкова, О.О. Зіміна, Л.В. Черепніна, М.М. Ісаєва, Н.А. Шелкопляса, Я. Падоха, В.В. Момотова, О.В. Мартишина, С.В. Кудіна та ін. Аналіз цих праць свідчить про досить високий рівень дослідження кримінального права Київської Русі та Новгородської республіки. Проте, на нашу думку, недостатнім є порівняльно-правовий аспект дослідження, а саме: зіставлення та протиставлення видів покарань за Руською Правдою та правовими джерелами Новгородської землі з метою виявлення можливого спільного або відмінного, з урахуванням конкретно-історичних реалій періоду, коли створювалися ці правові пам'ятки.

Слід зазначити, що на відміну від Псковської землі, Московської держави Новгородська республіка не має повноцінної правової пам'ятки, що містила б норми кримінального права. Це, звісно, ускладнює дослідження системи покарань, яка застосовувалась у Новгородській землі. Певні свідчення про карну систему містяться у договорах Новгорода з Готським берегом та німецькими містами (1189–1199 рр., 1270 р.), договірних грамотах Новгорода з князями (наприклад, князем Казимиром IV 1470–1471 рр.), літописних свідченнях. Ще одна пра-

вова пам'ятка – Новгородська судна грамота 1471 р. – дійшла до нас у фрагментарному вигляді й містить в основному норми процесуального права.

На нашу думку, деякі дослідники помилково відносили до системи новгородського права Псковську судну грамоту 1467 р. та Двинську статутну грамоту 1397 р. Ми вважаємо, що Псковська судна грамота, укладена у 60-х рр. XV ст., не може проілюструвати формування і розвиток новгородського кримінального права другої половини XII – кінця XIV ст. Окрім того, для включення Псковської судної грамоти до системи правових джерел Новгорода необхідне ґрунтовне порівняльно-правове та історико-правове дослідження норм новгородського та псковського кримінального права, але поєднання цих двох систем через географічну наближеність чи фактичну тотожність республіканської форми правління є, на нашу думку, безпідставним.

Двинську статутну грамоту не можна включати до системи новгородського права хоча б через те, що вона містила норми суто московського законодавства, була укладена під час сепаратистського повстання у Двинській землі, яка визнала владу московського князя. Як слушно зазначають О.О. Зімін та Л.В. Черепнін, «Двинская уставная грамота фактически открывает историю законодательства Русского централизованного государства, поскольку она является первой известной нам попыткой обобщить действовавшие в Московском княжестве нормы права и применить их на только что присоединенной территории»².

Договір Новгорода з німецькими містами та Готландом (1189 – 1199 рр.) дає нам, хоч і неповне, уявлення про види майнових стягнень за вчинення злочинів проти особи. Зокрема, про це говориться у ст. 2–8, 14, 15³. У зазначених статтях йдеться про такі види злочинів проти особи, як вбивство, заподіяння тілесних ушкоджень, посягання на волю особи, на честь жінки (згвалтування, зривання пов'язки з голови). За ці злочини норми договору, як і Руська Правда, передбачають грошові штрафи, причому в основному зберігається залежність розміру штрафів від ступеня суспільної небезпеки злочину. Так, за вбивство новгородського чи німецького посла, заручника чи святенника передбачається штраф у 20 гривень срібла (ст. 2, 15), вбивство купця карється сплатою 10 гривень срібла (ст. 3). Натомість незаконне позбавлення волі, що розцінювалось як посягання на честь, каралося стягненням 12 гривень «старих» кун (ст. 4)⁴. Заподіяння тілесних ушкоджень, як і за Руською Правдою, каралось меншим розміром штрафу, ніж посягання на честь, і він залежав від небезпечності спричинених ушкоджень. Так, якщо поранення зброєю чи кілком каралося стягненням 6 гривень «старих» кун, то за штовхання особи передбачалось стягнення 3 гривень «старих» кун (ст. 5–6)⁵.

Такий же принцип залежності розміру штрафу від ступеня суспільної небезпеки злочину було закріплено у нормах Руської Правди. Так, за вбивство «князя мужа» передбачалось стягнення подвійної віри, а за вбивство «людина» – 40 гривень (ст. 1, 3 Просторової Правди), образа честі каралась 12 гривнями (ст. 23, 25 Просторової Правди), натомість за заподіяння тілесних ушкоджень передбачалось стягнення 3 гривень (ст. 28, 29, 30, 31 Просторової Правди)⁶. І лише спричинення тяжких тілесних ушкоджень (відрубання руки, ноги, вибиття ока) каралось стягненням «полувирьє 20 гривень» (ст. 27 Просторової Правди)⁷ (очевидно, що заподіяння такого виду тілесних ушкоджень у договорі 1189–1199 рр. не було передбачено).

Дуже цікавим явищем, яке свідчить про ще один вид зв'язку між досліджуваним договором і Руською Правдою, є різниця у стягненні штрафу за вбивство

представників різних груп населення. Як слушно доводять Я. Падох⁸, С.В. Кудін⁹, різниця, що була зафіксована у нормах Руської Правди, залежала не від соціальної належності загиблого, а від того, чи був він державним (князівським) урядовцем. Аналіз норм договору 1189 – 1199 рр. свідчить про існування у новгородському кримінальному праві такою ж принципу: подвійний розмір штрафу передбачається за заподіяння смерті послу або «попу» (члену посольства) – особам, що перебували на державній службі. Натомість вбивство «купчина» карається 10 гривнями срібла (ст. 2, 3)¹⁰.

Іншим свідченням істотного впливу демократичних традицій Руської Правди на новгородське кримінальне право є наявність у ст. 4 – 6 договору 1189–1199 рр. такого поняття, як «муж». У зазначених статтях «муж» ідентифікується як будь-яка потерпіла особа незалежно від соціального статусу. Такі самі узагальнення містяться і у нормах Руської Правди: «кто кого», «муж» тощо (ст. 1, 3, 10 Короткої Правди, 1, 25, 29, 31 Просторової Правди та ін.)¹¹.

Ще одним значущим фактом, на який слід звернути увагу і який свідчить про вплив Руської Правди на систему покарань Новгороду кінця XII ст., є фіксування у договорі 1189–1199 рр. досить високих штрафів за посягання на честь жінки. Про високий статус жінки у давньоукраїнському суспільстві свідчить, наприклад, ст. 99 Просторової Правди, в якій зазначається: «Аже кто убиеть жену, то тем же судом судити, яко же и мужа...» Це можна розуміти так, що за вбивство жінки стягується такий самий розмір віри, як і за вбивство чоловіка. Другу частину цієї статті «...аже будет виновата, то полвиры 20 гривен»¹², Я. Падох (з яким ми погоджуємося) тлумачить так: віра зменшується, якщо «...чоловік заб'є свою дружину за (ймовірно) подружжю зраду...»¹³. Варто зазначити, що про високий соціальний статус жінки у Київській Русі свідчать не лише норми Руської Правди, а й інші пам'ятки. Так, церковний Статут Ярослава містить кілька статей про покарання за посягання на честь жінки.

Повага до прав жінки у Новгородській землі відображена у договорі 1189–1199 рр., в якому з 15 статей три були присвячені саме захисту честі жінок. Так, ст. 7 за звалтування жінки передбачає штраф князю у 40 гривен «ветхими» кунами і стільки ж – відшкодування моральної шкоди жінці¹⁴. Відомий дослідник М.П. Загоскін вираховував, що 40 гривен «старими» або «ветхими» кунами відповідають 10 гривням срібла за вбивство¹⁵. Відтак звалтування за ступенем суспільної небезпеки фактично прирівнюється укладачами договору до вбивства «купчини» (ст. 3). Стаття 8 передбачає, що за зривання пов'язки з голови жінки винний має сплатити їй 6 гривен «старих» кун за сором. Такий вид злочину, у свою чергу, прирівнюється у договорі до заподіяння поранення (ст. 5). Нарешті, не можна не відзначити і таку цікаву деталь, як захист честі жінки-роби: тільки за спробу її звалтування («Оже кто робу повержетъ насильемъ, а не соромить») винний мав сплатити робі 1 гривню. За закінчений злочин («пакы ли соромить») суд мав постановити звільнити її з рабського стану («собе свободна») (ст. 14)¹⁶.

Наведені статті досліджуваного договору свідчать як про високий соціальний статус жінки у Новгородській землі, так і про істотний вплив на новгородське кримінальне право демократичних і гуманних ідей Руської Правди.

Підтвердження впливу Руської Правди на новгородське право знаходимо і в іншому факті: тотожному адресаті надходження грошових штрафів. Як відомо, за Руською Правдою віра та продаж надходили князю, головщина, відшкодування за вбивство, моральної чи матеріальної шкоди – родичам загиблого або постраж-

далому. О.В. Мартишин стверджує, що «Договор с Готским берегом и немецкими городами не говорит о взыскании в пользу государства виры-продажи в случаях убийства, побоев, оскорбления женщины...»¹⁷. З таким твердженням важко погодитись. По-перше, у ст. 7 чітко вказано, що за звалтування «...князю 40 гривн ветхми кунами, а жене или мужское дчери 40 гривн ветхми кунами». Іншими словами, адресати надходження штрафів і відшкодувань є аналогічними: як і за Руською Правдою – князь та постраждалий. Саме у такому контексті можна тлумачити і статті договору про вбивство, побої, поранення. По-друге, у преамбулі цього договору зазначається, що він є не першим, який укладається із німецькими містами: **«потвердихом мира старого с посломь Арбудомъ, и с всеми немьцькими сыны, и с гты, и с всемь латиньскимъ языкомъ»**¹⁸. Оскільки є всі підстави вважати, що Руська Правда мала вплив на договір 1189–1199 рр., то логічно припустити наступне: договір, на який посилаються сторони у преамбулі угоди 1189 – 1199 рр. і який було укладено раніше, тим більше містив ідеї, закладені у Руській Правді. Отже, він, безперечно, відображав і принцип дуалізму надходження штрафів – органам державної влади і потерпілому (чи родичам вбитого).

Система покарань у договорі 1189 – 1199 рр. в основних рисах дублюється і у договорі Новгороду з німецькими містами і Готландом 1270 р. Зокрема, абсолютно тотожними виявляються норми про вбивство державних службовців («посоль», «священник») та купців (ст. XXII, XXIII)¹⁹. За вбивство посла чи святого дані статті передбачають штраф у 20 марок срібла, за заподіяння смерті купцю – 10 марок срібла. Збережено у договорі 1270 р. і градацію розміру штрафу залежно від ступеня суспільної небезпеки скоєного. Так, спричинення поранення («Кто ранить человека острымъ оружіемъ, или копьемъ...») карається штрафом у 1,5 марки срібла. Натомість побої («Если одинъ ударить другаго въ ухо, или по шее...») каралися сплатою меншого розміру штрафу – 3 фердингів (ст. XXIV, XXV)²⁰.

Безумовно, у вказаному договорі відображено переважно норми новгородського кримінального права. Це підтверджується цікавим фактом: як свідчить І. Андрієвський, у Новгороді була поширена правова пам'ятка – Новгородська Скра, яка регулювала відносини виключно між німцями, що проживали в місті. Аналіз її норм свідчить про істотну різницю у видах покарань порівняно із договором 1270 р. Зокрема, ст. 40 Новгородської Скри за заподіяння поранення передбачає відрубання руки, за вбивство – «должно отрубить голову» (ст. 42)²¹. Окрім того, Новгородська Скра містить і такий невідомий договорам 1189–1199 та 1270 рр. вид покарання, як тюремне ув'язнення у випадку неплатоспроможності злочинця. Так, у ст. 37 говориться, що винний «должень за то десять недель содержаться въ башне на хлебе и воде», ст. 66 так само передбачає позбавлення волі: «его следует посадить въ погребъ, где и содержать его на хлебе и воде»²². Водночас договори прямо забороняли карати особу позбавленням волі (ст. 13 договору 1189–1199 рр., ст. X договору 1270 р.).

На жаль, маємо дуже обмаль інформації про розвиток новгородського кримінального права у XIV – 70-рр. XV ст. через відсутність, як зазначалось вище, правових пам'яток, які б містили норми кримінального права. Проте певні свідчення існують. Так, у договірній грамоті Новгороду з королем Польським і великим князем Литовським Казимиром IV ст. 15 регулює порядок стягнення штрафу за вбивство. З аналізу даної статті бачимо, що у новгородському криміна-

льному праві продовжували існувати традиції XII–XIII ст. Наприклад, штраф князю продовжує називатись «віра», вбивство державного урядовця карається вищим її розміром («А сведется вира, убьют сотцкого в селе, ино тебе взяти полтина, а не сотцкого, ино четыре гривны...»)²³.

Нормою, яка свідчить про збереження традицій періоду укладення Руської Правди та договорів Новгороду з німецькими містами і Готландом, і водночас набуття кримінальним правом Новгородської землі самотніх ознак, є стаття 10 Новгородської судної грамоти 1471 р. Традиції виявляються у тому, що навіть за тяжкі злочини («в наезде и в грабежи») передбачається грошовий штраф; адресатами його надходження, як і за Руською Правдою та договорами, є органи державної влади («ино взят великим князем и Великому Ноугороду на виноватом») та постраждалий від злочину («а истцю убытки подоимет»)²⁴.

Самотність новгородського кримінального права за цією статтею виявляється у різних розмірах штрафу залежно від суспільної групи суб'єкта злочину. Як відомо, за Руською Правдою грошовий штраф за вчинення злочину не залежав від належності його суб'єкта чи постраждалого до якоїсь соціальної верстви. Цей принцип зберігся і у договорах Новгороду XII–XIII ст. Стаття 10 Новгородської судної грамоти свідчить вже про інше, але своєрідність виявляється у тому, що розмір штрафу збільшувався, якщо злочинець мав вищий статус у соціальній ієрархії Новгородської землі. Зокрема, «на боярине пядесят рублев, а на житьем 20 рублев, а на молодчем 10 рублев»²⁵. Отже, більш знатні особи сплачували і вищий розмір штрафу. Відтак можна констатувати, що існування ст. 10 Новгородської судної грамоти заперечує факт наявності у новгородському кримінальному праві принципу права-півлієно, відповідно до якого більш сувора кара застосовувалась якраз до простолюдинів.

Варто висловити авторську позицію щодо твердження деяких вчених (М.П. Загоскін²⁶, С.І. Вікторський²⁷, М.М. Ісаєв²⁸, О.В. Мартишин²⁹, Н.А. Шелкопляс³⁰ тощо) про існування у системі покарань Новгородської землі фізичних кар (смертної кари, тілесних покарань). Науковці наводять факти застосування фізичних кар, посиляючись на літописні джерела (покарання «мало не до смерті» посадника Якуна (1141 р.), покарані смертю особи, що вбили югорських данників (1195 р.), спалення волхвів (1227 р.), спалення за людоїдство (1230 р.), спалення удаваних підпалювачів (1442 р.), побиття камінням (1346, 1348, 1471 рр.) тощо). О.В. Мартишин зазначає, що «смертная казнь, чуждая Русской Правде, стала в Новгороде довольно обычным явлением, роднившим новгородское пенитенциарное право с московским»³¹.

На нашу думку, не можна погодитись з подібним твердженням. Натомість слід підтримати думку, висловлену М.Ф. Владимирським-Будановим: «Во многих из этих случаев можно видеть расправу разгневанного народа или князя – мечь за государственные и религиозные преступления...»³². Варто додати, що до літописних повідомлень про реальність тих чи інших подій загалом слід ставитися з певною мірою обережності. На нашу думку, повідомлення літописів про правові відносини необхідно співвідносити з наявними правовими пам'ятками. Якраз наведені вище правові пам'ятки Новгороду не мають жодної норми, в якій би були зафіксовані фізичні покарання.

Відтак можна (при умові реальності відображених у літописах подій) говорити про самосуд – народний або князівський. Показовим, наприклад, є факт діяльності князя Олександра (Невського) у 1257 р., коли він віддав наказ урізати носи і

випалювати очі політичним суперникам. Найбільш яскравим свідченням народно-го самосуду є «справа посадника Якуна» (1141 р.). Останній викликав невдоволення новгородців, намагався тікати, але був схоплений: його роздягли, побили і скинули з Волховського мосту. Але Якун не загинув і тоді новгородці його вже вдруге не карали смертю, а стягнули з нього 1000 гривень срібла «и заточиша Якуна в Чудь...»³³. Тут цікавим є факт відмови новгородців від застосування до Якуна смертної кари, що свідчить лише про самосуд: при реальному вироці суду смертна кара була б обов'язковою. Очевидно, що причиною таких самосудів була реакція населення на вчинення окремими особами тяжких злочинів. Такими, наприклад, були державні злочини: одного із двинських бояр-зрадників, що перейшли на бік Москви, у 1398 р. було скинуто з мосту у воду. Іншим тяжким злочином, вчинення якого викликало миттєву реакцію населення, був підпал. Як зазначає О.В. Мартишин, «в 1442 году при пожаре побросали в огонь мнимых поджигальщиков, правда, это было не вечевое решение, а действия разъяренной толпы»³⁴.

Із сказаного вище можна зробити наступні висновки.

1. Система покарань, яка була зафіксована у нормах Руської Правди, знайшла відображення у правових пам'ятках Новгородської землі (договорах Новгороду з Готландом та німецькими містами 1189–1199 рр. і 1270 р., договірних грамотах Новгородської республіки з князем Казимиром IV (1470–1471 рр.), Новгородській судній грамоті 1471 р.). Це свідчить про поширеність ідей Руської Правди, їх значення у Київській Русі та після її розпаду.

2. Єдність системи покарань Руської Правди та правових пам'яток Новгородської землі виявляється у наступному:

– основою кримінального права були грошові штрафи, що стягувались як на користь органів державної влади, так і потерпілого (чи родичів вбитого);

– існування тотожного принципу залежності розміру штрафів від ступеня суспільної небезпеки злочину, причому в повторюваній послідовності: вбивство – посягання на честь – тілесні ушкодження різного ступеня тяжкості;

– наявність різниці у стягненні штрафу за вбивство залежно від перебування на державній службі. У цьому випадку розмір штрафу збільшувався удвічі;

– у договорах Новгороду 1189–1199 рр. та 1270 р. фіксується незалежність штрафів від соціального статусу як суб'єкта злочину, так і потерпілого. Лише у Новгородській судній грамоті 1471 р. відображено принцип залежності розміру грошового штрафу від соціального походження суб'єкта злочину. Але своєрідність розвитку кримінального права Новгородської землі полягає у запереченні середньовічного права-привілею: натомість вищий розмір штрафу застосовувався до осіб, що перебували у соціальній ієрархії Новгородської землі у привілейованому статусі;

– поважне ставлення у суспільстві до прав жінки, що виявлялось у правових пам'ятках Новгородської землі у прирівненні до вбивства простолюдина згвалтування жінки; в захисті прав жінок-рабниць;

– відсутності фізичних кар (смертної кари, тілесних покарань), тюремного ув'язнення. У Новгородській землі літописні згадки про ймовірне застосування фізичних кар можна пояснити самосудом населення або свавільними діями окремих князів.

1. *Максимейко Н.А.* Русская Правда и литовско-русское право / Оттиск из сборника статей по истории права, изданного под ред. М. Ясинского в честь М.Ф. Вла-

димирского-Буданова. – К., 1904. – С. 14. **2.** Памятники русского права / Под ред. Л.В. Черепнина. – М.: Гос. изд-во юрид. литературы, 1955. – Вып. 3. – С. 285. **3.** Памятники русского права / Под ред. С.В. Юшкова. – М.: Гос. изд-во юрид. лит-ры, 1953. – Вып. 2. – С. 125-126. **4.** Там же. – С. 125. **5.** Там же. – С. 125. **6.** Правда Русская: В 3-х т. /АН СССР. Ин-т истории; Под ред Б.Д. Грекова. – М.-Л., 1940 – Т. 1. **7.** Там же. **8.** *Падох Я.* Ідеї гуманності і демократизму в карному праві Княжоді України // Науковий Збірник Українського Вільного Університету. – Мюнхен: Український Вільний Університет, 1948. – Т. 5. – С. 122. **9.** *Кудін С.В.* Становлення системи покарань у кримінальному праві України Х – першої половини XIV ст. / Вісник АПСВ. – 2003. – № 3. – С. 7. **10.** Памятники русского права / Под. ред. С.В. Юшкова. – Вып. 2. – С. 125. **11.** Правда Русская: В 3-х т. – Т.1. **12.** Там же. **13.** *Падох Я.* Цит. праця. – С. 126. **14.** Памятники русского права / Под. ред. С.В. Юшкова. . – Вып. 2. – С. 125. **15.** *Загоскин Н.П.* Очерк истории смертной казни в России. – Казань: Типография Императорского Университета, 1892. – С. 18. **16.** Памятники русского права / Под. ред. С.В. Юшкова. – Вып. 2. – С. 125–126. **17.** *Мартышин О.В.* Вольный Новгород. – М.: Российское право, 1992. – С. 294. **18.** Памятники русского права / Под ред. С.В. Юшкова. – Вып. 2. – С. 125. **19.** *Андреевский И.* О договоре Новгорода с немецкими городами и Готландом, заключенном в 1270 году. – СПб: В типографии Я. Трея, 1855. – С. 33. **20.** Там же. – С. 34. **21.** Там же. – С. 63–64. **22.** Там же. – С. 61, 75. **23.** Памятники русского права / Под ред. С.В. Юшкова. – Вып. 2. – С. 250. **24.** Там же. – С. 213. **25.** Там же. – С. 213. **26.** *Загоскин Н.П.* Цит. работа. – С. 27. **27.** *Викторский С.И.* История смертной казни в России и современное ее состояние. – М.: Типография Императорского Московского Университета, 1912. – С. 27. **28.** *Исаев М.М.* Уголовное право Новгорода и Пскова XIII – XV вв. / Труды научной сессии Всесоюзного Института юридических наук, 1946. – М., 1948. – С. 134. **29.** *Мартышин О.В.* Цит. работа. – С. 287–288. **30.** *Шелкоплас Н.А.* Смертная казнь в России: история становления и развития (IX – середина XIX ст.). – Минск: Амалфея, 2000. – С. 15. **31.** *Мартышин О.В.* Цит. работа. – С. 287. **32.** *Владимирский-Буданов М.Ф.* Обзор истории русского права. – 8-е изд. - Ростов-на-Дону: Феникс, 1995. – С. 330. **33.** *Исаев М.М.* Цит. работа. – С. 134. **34.** *Мартышин О.В.* Цит. работа. – С. 293.

Я. В. ШЕВЧУК-БЄЛА

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВ ОДЕСЬКОЇ ГРЕЦЬКОЇ МЕНШИНИ У ГАЛУЗІ МОВИ ТА ОСВІТИ (НАПРИКІНЦІ XVIII – НА ПОЧАТКУ XX СТ.)

Проанализированы права греческого, болгарского, армянского национальных меньшинств города Одессы и прилегающих к нему территорий, а также оформление прав в законодательных актах и других документах Российской империи. Проанализированы особенности создания нормативно-правовой базы и ее практического применения в отношении прав национальных меньшинств в области вероисповедания.

The rights of the Greek, Bulgarian, Armenian national communities of Odesa city and region and their enactment in laws and other documents of Russian empire are analysed on

---

© ШЕВЧУК-БЄЛА Яна Валеріївна – кандидат юридичних наук, асистент кафедри історії держави та права ОНІУА